

5. Ansoff I., Mc Donell E. *Implanting strategic management*. Prentice Hall, 1990-568 p.
6. Котлер Ф. *Основы маркетинга пер. с англ.* – М.: Ростинтер, 1996.
7. Коно Т. *Стратегия и структура японских предприятий.* – М.: Мысль, 1987.-214 с.
8. Новицкий Е.Г. *Проблемы стратегического управления диверсифицированными корпорациями.* – М.: Буквица, 2001.
9. Портер М. *Конкуренция: пер. с англ.* – М.: Издательский дом “Вильямс”, 2005.- 126 с.
10. “Ўзтўқимачиликсаноат” уюшмаси маълумотлари www.uzts.uz.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 16 сентябрдаги “Енгил саноатни янада ривожлантириш ва тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқаришни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисидаги” ПҚ-4453-сонли қарори www.lex.uz
12. www.review.uz №9 (248,249) 2020.
13. Saidov Mashal Samadovich (2023). *Ways of Introduction of Modern Management Mechanisms in the Electric Power Sector of Uzbekista. International Journal of Business Diplomacy and Economy Volume 2, No 1 | Jan- 2023. P. 98-110.* <https://inter-publishing.com/index.php/ijbde/article/view/977/843>
14. Saidov Mashal Samadovich (2023). *Renewable Energy Sources and Ways of their Implementation in the Republic of Uzbekistan. INTERNATIONAL JOURNAL ON ECONOMICS, FINANCE AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT ISSN (electronic): 2620 - 6269/ ISSN (printed): 2615 - 4021 Vol. 5 No. 1 | January 2023. P. 38-52.* <https://journals.researchparks.org/index.php/IJEFSD/article/view/3879/3668>
15. Saidov Mashal Samadovich (2023). *Improving Management Efficiency at Oil and Gas Industry Enterprises in Uzbekistan. Academic Journal of Digital Economics and Stability Volume 25, Jan-2023. P. 15-24. ISSN 2697-2212 Available Online: https://economics.academicjournal.io/index.php/economics/article/view/622/620*
16. N.K.Yuldashev, M.S. Saidov. (2023) *The Economy of the Countries of the World is Experiencing the Need for Nuclear Power Plants. AMERICAN JOURNAL OF ECONOMICS AND BUSINESS MANAGEMEN. ISSN: 2576-5973Vol. 6, No.1,2023.* <https://globalresearchnetwork.us/index.php/ajebm/article/view/1890/1718>
17. Саидов М.С. (2023) *Электр энергетика тармоғини бошқаришдаги муаммолар ва уларни бартараф этиш йўллари. Журнал. Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар // №1. 2023 йил, 183-194 б. file:///C:/Users/Acer/Downloads/19_Saidov+183-194.pdf*
18. Саидов М.С. (2023) *Электр энергетика тармоғини тартибга солиш ва бошқаришнинг иқтисодий хусусиятлари. Журнал. Иқтисодиёт ва таълим // №1. 2023.*

БОЗОРНИНГ ИНСТИТУЦИОНАЛ ТИЗИМИДА УЙ ХЎЖАЛИГИ ФАОЛИЯТИ ҚОНУНИЯТЛАРИ

[doi https://doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss2/a3](https://doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss2/a3)

Абдуллаева Мадина Камилловна -
Тошкент давлат иқтисодиёт университети,
Фундаментал иқтисодиёт кафедраси доценти, и.ф.н.
Холбекова Ферузахон Расуловна -
Тошкент давлат иқтисодиёт университети,
Иқтисодиёт кафедраси доценти, PhD

Аннотация. Уй хўжалигини тадқиқ этишнинг мураккаблиги, иқтисодий ва ҳуқ-атвор (институционал) омилларининг ўзаро бир-бирига боғлиқлиги, уй хўжаликларининг даромадларига асосий эътибор қаратиш лозимлиги кўрсатилган. Мамлакатимиздаги уй хўжаликлари фаолиятини бозор механизми таъсирида тартибга солиш бўйича илмий-услубий ва амалий таклиф ва тавсиялар келтирилган.

Калит сўзлар: уй хўжалиги, институционал бирлик, инсон капитали, рационал хатти-ҳаракатлар, неоклассик назария, институционал иқтисодиёт, ахборот миқёси, уй хўжалиги даромадлари, уй хўжаликлари жамғармалари.

ЗАКОНОМЕРНОСТИ ДОМОХОЗЯЙСТВ В ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЕ РЫНКА

Абдуллаева Мадина Камилловна -
Ташкентский государственный экономический университет,
Доцент кафедры «Фундаментальная экономика», к.э.н.
Холбекова Феруза Расуловна -
Ташкентский государственный экономический университет, доцент кафедры «Экономика», PhD

Аннотация. В статье рассмотрены сложность исследования домохозяйств, взаимосвязь экономических и поведенческих (институциональных) факторов, необходимость личного внимания к доходам домохозяйств. Привдены научно-методические и практические предложения и рекомендации по рыночным механизмам и регулированию возможностей домохозяйств на сегодняшний день.

Ключевые слова: домохозяйство, институциональная единица, человеческий капитал, исследование рационального характера, неоклассическая теория, институциональная экономика, шкала информации, доход домохозяйства, сбережения домохозяйства.

Abdullaeva Madina Kamilovna -

Tashkent state university of economics,

PhD (in economics), dotsent

Kholbekova Feruza Rasulovna -

Tashkent State University of Economics,

Associate Professor, Department of Economics, PhD

Annotation. *The article considers the complexity of household research, the relationship between economic and behavioral (institutional) factors, the need for personal attention to household income. introduction of scientific, methodological and practical proposals and recommendations on market mechanisms and regulation of household opportunities today.*

Keywords: *household, institutional unit, human capital, rational research, neoclassical theory, institutional economics, scale of information, household income, household savings.*

Кириш. Уй хўжалиги сектори миллий иқтисодиётнинг муҳим сектори сифатида бир томондан, ишчи кучи ресурсларини такрор ҳосил қилиш, инсон капиталини инвестициялаш ва реал секторни ривожлантиришда энг муҳим омиллардан бири ҳисобланса, иккинчи томондан эса асосий товарларнинг истеъмолчиси ҳисобланади.

Давлатимиз раҳбари бошчилигида амалга оширилаётган барча ҳаракатлар халқимизнинг турмуш даражасини яхшилаш, фаровонлигини оширишга, хусусан уй хўжалиklarининг даромадларини ҳам муттасил ошириб борилишига алоҳида аҳамият берилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги, 2021 йил 27 мартдаги ПҚ-5041-сон «Оилавий тадбиркорликни ривожлантириш дастурлари доирасида амалга ошириладиган кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги[1], қарорлари, ўз навбатида, уй хўжалиklarининг даромадини оширишга, институционал бирлик сифатида истеъмол даражасини муайян даражага ижобий даражада ўзгаришига олиб келади.

Маълумки, бозор муносабатларида институционал бирлик сифатида уй хўжалиklари ўз эҳтиёжларини энг юқори даражада қондиришга интилса, фирмалар – энг юқори максимал фойда олишни, жамиятни фаровонлигини таъминлашга эса давлат масъул сифатида нобозор хизматларни таклиф этади. Уларнинг ҳар бири ижтимоий меҳнат тақсимоли тизимида ўзининг маълум бир ўрнига эга бўлгани ҳолда, ўз иқтисодий манфаатларини рўёбга чиқариш учун бозор алоқаларининг ифодаловчиси бўлган бошқа иқтисодий субъектлар нимага эҳтиёж сезаётган бўлса, ушбу нарсани таклиф этиши лозим. Институционал бирликларнинг ўзаро муносабатларини таҳлил қилар эканмиз, таъкидлашимиз лозимки, улар ўртасидаги муносабатлар доимо ҳам соф бозор тавсифига эга бўлавермайди.

Шундан келиб чиққан ҳолда, бугунги кунда мамлакатимизда уй хўжалиklarини таҳлил қилган ҳолда улар даромадларини оширишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Шунинг учун ҳам, мамлакатимизда ушбу муаммо бўйича илмий тадқиқот ишларини янада чуқурлаштириш тақозо этилади ва танланган мавзунинг нақадар долзарб аҳамиятга эга эканлигини кўрсатади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Уй хўжалиklarининг макроиқтисодий таҳлилдаги ўрни, миллий иқтисодиётнинг энг асосий институционал бирлиги сифатида кўпгина иқтисодчи олимлар ва мутахассислар томонидан ўзларининг тадқиқотларида ва халқаро конференцияларда фикр ва муҳозаларини келтириб ўтишган. Улар томонидан уй хўжалиklarининг иқтисодий асослари, мамлакат иқтисодиётида тутган ўрни ва уй хўжалиklarининг миллий иқтисодиётдаги асосий жиҳатлари ва ўзгариш динамикасини кўрсатиб ўтишган.

Биз уй хўжалиklarини иқтисодий мактаблар тизимида кўриб чиқсак, классик назария намоёндаси А.Смит ҳамда Д.Рикардонинг фикрларига кўра[2] жамият бойлигини тақсимланиши асосида уй хўжалигини кўриб чиққанлар.

Кейнсчилик мактаби асосчиси Дж.М.Кейнс назариясида эса асосий эътибор истеъмол харажати билан жамғаришнинг ўзгариши тадқиқ этилган[3]. Дж.М.Кейнс назариясининг асосий томони шундаки, уй хўжалиklarининг истеъмол харажати билан жамғариши ўзгаришини графикларда чуқур таҳлил қилган.

Россиялик иқтисодчи олим А.Н. Олейникнинг фикрича, уй хўжалиги инсон капитални такрор барпо этишнинг умумий вазифалари, яшаш жойи, бюджет ва оила-қариндошлик алоқалари билан бирлашган инсонлар гуруҳи ҳисобланади[4].

Бошқа иқтисодчи олим О.В. Мироненко уй хўжалигини умумий бюджет ва яшаш жойи билан бирлашган, ҳар қайсиси ишлаб чиқариш омили сифатида меҳнат таъминотчиси бўлгани ҳолда бандлик мақомига эга, шунингдек, ҳам табиий, ҳам товар хусусиятига эга бўлиши мум-

кин бўлган иқтисодий фаолиятда иштирок этувчи бир ёки бир неча шахслар гуруҳи сифатида тадқиқ этган[5].

Г.П. Журавлева уй хўжалигини “инсон капитали”нинг барпо бўлишидаги роли билан узвий боғлайди[6]. Иқтисодиётнинг истеъмол соҳасида фаолият юритувчи, бир ёки бир неча шахсдан таркиб топиши мумкин бўлган иқтисодий бирлик. У “инсон капитали”нинг барпо бўлиши ва такрор барпо бўлишини таъминлайди, мустақил равишда қарорлар қабул қилади, бозор иқтисодиётида маълум ишлаб чиқариш омилининг эгаси ва етказиб берувчиси ҳисобланади, шахсий эҳтиёжларини имкон қадар қондиришга (фойдани оширишга эмас) интилади деган фикрни илгари сурган.

Ўзбекистон олимларидан Б.Б.Беркинов ва У.К.Ахмедов уй хўжаликларининг активларга қўшган ҳиссасини эконометрик таҳлил қилганлар[7].

Уй хўжаликларини макроиқтисодий доиравий айланиши нуқтаи назаридан кўриб чиққан иқтисодчи олим Ш.Дж. Бадалов қуйидагича муносабат билдиради: “Шу тариқа, уй хўжаликлари фирмалар билан ресурслар бозорида таклиф томонидан ва маҳсулотлар бозорида эса талаб томонидан туриб, ўзаро алоқага киришадилар”[8].

Тадқиқот методикаси. Уй хўжаликларини миллий иқтисодиётдаги ирнституционал бирлик сифатида илмий тадқиқотларни ўрганиш, қиёсий солиштириш, статистик маълумотларни ўрганиш ва иқтисодий жиҳатдан таққослаш ва таҳлил қилиш, мантиқий фикрлаш, илмий абстракциялаш, маълумотни гуруҳлаш, анализ ва синтез, индукция ва дедукция усулларидан кенг фойдаланилган.

Таҳлили ва натижалар. Уй хўжаликларини тадқиқ қилишда макроиқтисодий таҳлил қиладиган бўлсак, макроиқтисодий айланишдаги иштирокида дастлаб ресурс эгасидан ўз фаолиятини бошлаб, бирин-кетин такрор ишлаб чиқариш фазаларидаги иқтисодий алоқаларда фаол иштирокчи сифатида иштирок этади. Бу эса ўз навбатида, бозор муносабатлари тизимида уй хўжаликлари фаолиятини ифодалайди.

Уй хўжаликларини институционал ёндашув жиҳатдан тадқиқ этадиган бўлсак, уй хўжаликлари муаммолари қуйидагилар билан асосланади:

1) Институционал иқтисодиётда уй хўжалигининг ички тузилиши, яъни унинг таркиби ва асосий фаолиятига. Уй хўжаликларининг мақсадалари турли иқтисодий тизимларда ўзаро фарқланади.

2) Уй хўжаликларининг рационал хатти-ҳаракатларга мос эмаслиги.

3) Уй хўжалкилари бугунги кунда амалга

оширган танловининг келажакдаги натижасини баҳолай олмайдилар.

4) Неоклассик назария намоёндалари таъкидлаганидек уй хўжаликлари “ҳисоблаш машинаси” эмас. Барча уй хўжалиги аъзоларини ахборотларини тўплаш ва қайта ишлаш қобилияти чекланган.

5) Институционал иқтисодиёт неоклассик ёндашувдаги “оптималлаштирувчи рационализатор” ғояини рад этади, чунки уй хўжаликлари доимо оптималлаштириш учун имкониятлар мавжуд бўлмаган ваколатларга дуч келади.

Фикримизча, уй хўжаликлари муаммоларни ҳал қилиш ёндашувида институционалист Дж. Ходжсон[9] таклиф этган ёндашувни ҳисобга олиш зарур. Чунки ушбу тасниф қуйидагиларни ўз ичига олади:

1) Ахборот миқёси. Бу шундай вазиятки, маълумот шунчалик кўпки, уй хўжалиги ун қайта ишлашга қодир эмас: маълумотларнинг мавжудлигига қарамай, уни ўзлаштириш вақт ва бошқа ресурсларни сезиларли даражада сарфлашни талаб қилади. Оддий мисол-супермаркетдаги истеъмол товарларини танлаш, бу ерда масалан, уй хўжаликлари юзлаб турдаги пишлоқ, колбаса ёки бошқа озик-овқат турларини танлаши керак. Шунга кўра, уй хўжаликлари тўлиқ қарор қабул қила олмайди, чунки у барча маълумотлар тўпланими қайта ишлай олмайди.

2) Ахборотларнинг мураккаблиги. Бу ерда маълумотлар ҳажми кичик, аммо уй хўжаликларида уни қайта ишлаш учун малака йўқ. Бошқача айтганда, бир томондан, қарор қабул қилиш муҳитининг мураккаблиги ва бошқа томондан эса ҳисоблаш қобилиятлари ўртасидаги тафовут мавжуд. Масалан, мураккаб техник хусусиятларга эга(масалан, автомобиллар ёки компьютерлар) узоқ муддат фойдаланиладиган истеъмол товарларини харид қилиш мисол бўла олади. Бундай вазиятда уй хўжалиги “оптималлаштириувчи инноватор” сифатида ҳаракат қила олмайди.

3) Ноаниқлик. У жорий ҳаракатларнинг келажакдаги натижалари ҳақида маълумотлар етишмаслиги ёки мавжуд эмаслиги билан боғлиқ. Натижада қарор қабул қилиш оптималлаштириш учун асос йўқолади.

Институционал таҳлил бизга уй хўжалигини ўзига хос шаклда, яъни фирмалар ва давлатлар, ҳокимият муносабатлари вужудга келувчи ташкилот шаклида эмас, балки бу институционал бирликлардан фарқли жиҳатларини ёритиб беради. Бу бозор шароитида уй хўжаликларининг хусусиятлари аниқлашда ўзига хос институционал тузилма сифатида тавсифлаш имконини беради.

Мустақиллигимизнинг дастлабки йилларидан бошлаб, уй хўжаликлари ривожланишини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш ва рағбатлан-

тириш тизими шаклланди. Бу шаклланиш институционал ислохотлар натижасида рўй бериб, шаҳар ва қишлоқ аҳолисига тенг ҳолатда қаратилганлигини кўришимиз мумкин. Уй хўжаликларига қўшимча ер участкалари ажратиш, кам таъминланган оилалар учун қорамоллар, пул маблағлари ҳамда ёш оилаларга уй-жой бериш йўлга қўйилганлигини алоҳида таъкид-ласак бўлади. Натижада оила тадбиркорлиги, тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш орқали уй хўжаликлари даромадлари ҳам кўпайди.

Уй хўжалигининг даромадлари кўп ҳолларда пул жамғармалари кўринишида шаклланган бўлади. Бу жамғармалардан уй хўжаликларида асосан кундалик эҳтиёжларни қондириш учун ва инвестицион товарлар харид қилиш учун ёки фойда олиш учун капитал сифатида фойдаланилади.

Жамғармадар уй хўжалигининг эҳтиёж-ни хўжалик аъзоларининг имконияти билан боғлаш имконини беради. Шу жиҳатдан қаралганда, уй хўжаликларида молиявий ресурсларни шаклланиш ва уларни тақсимлаш жараёнларига алоҳида аҳамият қаратиш муҳимдир.

Уй хўжаликларининг жамғармалари турли шаклларда бўлиши мумкин.

1. Жамғармаларни молияга жойлаштириш, яъни банкларга жойлаштириш. Ушбу усулнинг афзалликлари ишончлилик, жамғармаларнинг хавфсизлиги, уларнинг ўсиши шаклида қўшимча даромад олиш, фоизларга эга бўлишдир. Уй хўжаликлари нақд пулни тижорий жойлаштириш билан шуғулланишлари шарт эмас, сабаби банклар буни амалга оширадilar.

2. Маблағларни давлат ва хусусий, шу жумладан хорижий компанияларнинг қимматли қоғозларига қўйиш. Бу, ўз навбатида, уй хўжаликлари учун қимматли қоғозлар котировка-сига тегишли бўлган даромадга эга бўладилар. Аммо молиявий бозор уларга барқарорликни кафолатламайди. Уй хўжаликларида шу жиҳатдан барча рискларни ҳисобга олиш зарур.

3. Омонатларни олтин ёки қимматбаҳо тошларга айлантириш. Бу усул салбий жиҳати шундаки, уларни нақд пулга айлантириш учун вақт ва маълум харажатлар талаб этилади. Бунга қўшимча равишда агар улар уйда сақланса, уларни йўқотиш хавфи мавжуд. Агар банкда сақланса, унда бундай хизмат пулли ва маълум талабларни талаб қилиши натижасида уй хўжалиги харажатлари ошишига олиб келади.

4. Кўчмас мулкни сотиб олиш (квартиралар, коттежлар, ер участкалари ва бошқа мулклар). Ҳозирги кунда мавжуд уй хўжалиги ўзи ишлатмайдиган кўчмас мулкни ижарага берилиши мумкин. Бироқ, уй хўжаликларини тежашнинг бу усули номукамал бўлиб, баъзи ҳолларда кўчмас мулкнинг нархи тўйинган талаб натижасида юқори бўлиши мумкин. Кўчмас мулкни нақд пулга айлантириш қўшимча вақт ва тўғридан-тўғри пул маблағларини сезиларли даражада инвестиция қилиш зарурлиги билан боғлиқдир.

5. Миллий валютадаги нақд пуллари жаҳон бозорида конвертация қилинадиган мамлакатларнинг бошқа пул бирликларига ўтказиш.

Уй хўжалигини тадқиқ этишнинг мураккаблиги шу билан изоҳланадики, иқтисодий ва хулқ-атвор (институционал) омилларнинг ўзаро боғлиқлиги ва уй хўжалигини ўрганишда анъанавий усуллар аниқ натижа бермаганлигига боғлиқ. Ўзбекистонда 2022 йилнинг январь-ноябрь ойлари ҳолатига кўра бир кишидан иборат уй хўжаликлари сони бор-йўғи 2,7 фоизни ташкил этган бўлса, уй хўжаликларининг 6,7 фоизи икки кишидан, 11 фоизи уч кишидан, 18,4 фоизи тўрт нафардан, 22,6 фоизини беш нафардан иборат. Олти ва ундан ортиқ аъзоси бўлган уй хўжаликлари 38,6 фоизни ташкил қилди [10]. Шунинг учун ҳам айнан уй хўжаликлари сони кўп улушни ташкил этганлиги боис, айнан уй хўжаликларининг даромадларига асосий эътибор қаратиш лозим. Биз қуйидаги жадвал орқали аҳоли даромадлари ўзгаришини кўришимиз мумкин (1-жадвал).

1-жадвал

Ўзбекистон Республикасида аҳоли даромадларининг ўзгариш динамикаси [10]

Кўрсаткичлар	2010 й.	2015 й.	2016 й.	2017 й.	2018 й.	2019 й.	2020 й.	2021 й.
жами даромадлар	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
шу жумладан, бирламчи даромадлар	80,4	84,2	85,1	80,6	77,5	76,2	75,4	73,6
Ишлаб чиқаришдан олинган даромадлар	78,5	82,0	82,2	77,4	74,6	73,5	73,3	71,5
Мол-мулкдан олинган даромадлар	1,9	2,2	2,9	3,1	2,9	2,7	2,1	2,2
Трансфертлардан даромадлар	19,6	15,8	14,9	19,4	22,5	23,8	24,6	26,4

Маълумки, уй хўжаликлари иш ҳақи, тадбиркорлик фаолиятдан олган даромадлари, давлат томонидан бериладиган нафақалар ва пенсиядан иборат даромадга эга бўлади. Шунга кўра Ўзбекистонда ишлаб топилган даромад-

лар ҳиссаси 2021 йил якунларига кўра 73,6 %ни, мол-мулкдан олинган даромадлар 2010 йилда 1,9 %ни, 2021 йилда 2,2 %ни ташкил этиб, барча даромадларнинг ўзгариш динамикасини солиштирсак, ижтимоий трансфертлардан даромад-

лар 19,6 фоизни, 2021 йилда 26,4 фоизни ташкил этиб, сезиларли даражада ўзгаргани уй хўжаликларининг давлат томонидан қўллаб-қувватланганлигини кўришимиз мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 28 апрелдаги 250-сонли “Моддий ёрдам ва кўмакка муҳтож оилаларни, хотин-қизлар ва ёшларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарорининг 1-иловасига кўра «Темир дафтар»га киритилган оилаларга томорқадан даромад манбаи сифатида фойдаланиш учун кўмаклашиш мақсадида, туман (шаҳар) ҳокимликлари, маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш бўлими, фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари туман кенгаши, тижорат банклари билан ҳамкорликда «Темир дафтар»га киритилган оилаларда томорқадан самарали фойдаланишни ташкил этиш орқали бандликни таъминлашда энгил конструкцияли иссиқхоналар ўрнатиш, буларни барчаси даромадларни фақатгина ишлаб чиқариш омилларидан эмас, балки томорқа хўжалигидан фойдаланишга имконият берди.

Фикримизча, бу ҳозирги озик-овқат мҳсулотларининг нархи ошиб бораётган бир пайтда қишлоқ хўжалиги мҳсулотлари билан таъминлашга ёрдам берибгина қолмай, оилавий хўжаликларнинг бозор қонуниятлари фаоллашувига олиб келади.

Бозор иқтисодиёти шароитида уй хўжалиги мустақил хўжалик юритувчи субъект ҳисобланади, яъни уй хўжалиги аъзоларининг турмуш даражаси унинг улушига тўғри келадиган даромаднинг миқдорига боғлиқ. Ушбу миқдорга бир қатор омиллар таъсир кўрсатади. Ушбу омиллар таъсири остида у ҳам ошиб, ҳам камайиб туриши мумкин. Шунинг учун истеъмолнинг одатий даражасини сақлаб туриш мақсадини кўзлаган ҳолда уй хўжалиги турли жамғармалар бўйича олинган даромаднинг тақсимланиши, ушбу жамғармалар маблағларидан мақсадли фойдаланиш устидан назоратни амалга ошириши зарур.

Иқтисодиётни ислоҳ қилиш ва аҳоли даромадларининг юқори даражасини таъминлашда жиддий муваффақиятларга эришган хорижий мамлакатларнинг ривожланиш тажрибаси далолат берадики, оила тадбиркорлигига қаратилган ташаббус нафақат бандликни таъминлаш, балки даромадларни текис тақсимлаш, шу билан бир қаторда ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг барқарор омиллари сифатини оширишда тоборо кўпроқ аҳамият касб этмоқда[12].

Ҳозирги кунда дунё мамлакатларида кичик тадбиркорликнинг аксарият қисмини оилавий корхоналар ташкил қилади. Оила бизнесини ташкил этишнинг мазкур шаклининг

ижтимоий ва иқтисодий устунликлари, унинг субъектлари фаолиятининг юқори самарадорлиги, узоқ вақт давом этиши ва уларнинг жадал ривожланишини таъминлайди. Кўплаб иқтисодий ривожланган мамлакатларда айнан оила тадбиркорлигини ташкил этиш соҳасидаги тадқиқотларни олиб борувчи, унинг манфаатларини ҳимояловчи ва оилавий корхоналарнинг фаолияти борасида тажриба алмашиш учун мунозара майдонларини ташкил этувчи махсус бирлашмалар фаолият юритади. Бу аҳолини тадбиркорлик фаолиятига фаол жалб этишни кенгайтириш, оилавий иш анъаналарини ривожлантириш ва оила тадбиркорлари сулоласини шакллантириш имконини беради.

Турли хўжалик юритувчи субъектларнинг муносабатлари масаласи нафақат назарий жиҳатдан қизиқарли, балки амалий аҳамиятга ҳам эга. Институционал жараёнининг моҳияти ва ўзига хос хусусиятларини ўрганиш уй хўжаликлари, унинг замонавий даврда етакчи иқтисодий субъект сифатидаги роли иқтисодиёт тегишли мослашиш механизмини ишлаб чиқиш имконини беради.

Хулоса ва таклифлар. Уй хўжалигини институционал ёндашув асосида барча хусусиятларга эга ўзига хос иқтисодиёт субъекти деб таърифлаш мумкин. Бозор муносабати шароитида уй хўжалиги бошқа иқтисодий субъектлар билан доимий ўзаро ҳамкорликка киришади. Шунинг учун уй хўжалигини институционал ривожлантириш жараёни доирасида уларнинг давлат билан ўзаро муносабатлари муаммоси долзарб муҳим касб этади. Уй хўжаликлари ривожланишининг ҳозирги босқичида, уларнинг умумий даромадида уй хўжаликларида тадбиркорлик фаолиятини фаоллаштириш аҳолининг турмуш тарзи ошишига ижобий таъсир кўрсатади. Маълумки, уй хўжаликларида тадбиркорлик фаоллигини ошириш мамлакат иқтисодиётининг ривожланиши учун муҳим ҳисобланади.

Фикримизча, уй хўжалигининг иқтисодий муносабатлар тизимидаги иштироки орқали институционал жиҳатдан қуйидагиларга асосий эътибор қаратиш лозим:

1) мулкнинг ижтимоий, иқтисодий ва бошқа эҳтиёжларни амалга оширишни таъминлайди;

2) уй хўжалиги ўз эгасининг манфаатларини амалга ошириш орқали замонавий иқтисодий тизимда халқ хўжалигида тақрор ишлаб чиқариш параметрларини таъминлайди;

3) бозор иқтисодиёти шароитида уй хўжаликлари ваколатли истеъмолчилар ҳисобланади, чунки уй хўжаликлари бозор механизми орқали ишлаб чиқарувчиларни энг яхши манфаатларга хизмат қилишга мажбур қилади.

Манба ва фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika>
2. Ядгаров Я.С. История экономических учений: учебник. – М.: ИНФРА-М, 2018. - 480 с.
3. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. – М.: ЭКСМО, 2007. – 960с.
4. Олейник А. Институциональная экономика: Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 704 с
5. Мироненко О.В. Домашние хозяйства в системе социально – трудовых отношений. Автореферат дисс. к.э.н. – Хабаровск, 2008. – 20 с.
6. Поведение домохозяйства в рыночной экономике. kondratyev. Professorjournal. ru/c/document_library/get_file?p_l_id=520889
7. Беркинов Б.Б., Ахмедов У.К. Источники формирования доходов и прогнозирование инвестиций в основной капитал сельских домохозяйств Узбекистана. // Экономика, организация и управление предприятиями, отраслями. – М., 2015.
8. Бадалов Ш.Дж. Миллий иқтисодиётда уй хўжаликларининг иқтисодий функциялари. – Т.: Iqtisodiyot, 2013. – 23 б.
9. Ходжсон Дж. Привычки, правила и экономическое поведение. // Вопр. экономики. 2000..
10. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари
11. <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika>
12. Ўзбекистон Республикаси Президенти қарори. “Ҳар бир оила – тадбиркор” дастурини амалга ошириш тўғрисида. <http://andijon.uz/news/>

НЕФТНИ ҚАЙТА ИШЛАШ КОРХОНАЛАРИДА ДАВАЛ АСОСИДА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ ҚИЙМАТИНИ ОПТИМАЛЛАШТИРИШ

Яркулова Маърифатхон Абдулахад қизи -
Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси
PhD, в.б. доцент, “Бухгалтерия ҳисоби
ва аудит” кафедраси

https://doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss2/a4

Аннотация. Нефтеперерабатывающие предприятия Республики Узбекистан в ходе своей деятельности сталкиваются с проблемами, основными из которых является спад поставок нефтяного сырья, физический и моральный износ используемого оборудования, отсутствия необходимых производственных мощностей, неустойчивое финансовое положение. Одним из возможных решений данных проблем является применение практики оказания услуг по переработке сырья заказчика на давальческих условиях. Предоставление услуги на сторону на основе договора переработки углеводородного сырья предполагает получение дополнительного дохода и новых видов продукции, отличающихся от ассортимента предприятия. В статье рассматриваются условия и возможности применения такой практики на нефтеперерабатывающих заводах Узбекистана и даются расчеты по нахождению приемлемой цены стоимости услуги по переработки сырья.

Ключевые слова. Давальческие сделки, нефтеперерабатывающая отрасль, ценообразование по переменным издержкам, переменные и постоянные расходы, стоимость услуги по переработки давальческого сырья, толлинг, себестоимость продукции, рентабельность, оптимальное решение для производителей.

ОПТИМИЗАЦИЯ ЦЕНООБРАЗОВАНИЯ СТОИМОСТИ УСЛУГИ НА ДАВАЛЬЧЕСКОЙ ОСНОВЕ НА НЕФТЕПЕРЕРАБАТЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Яркулова Маърифатхон Абдулахад қизи -
Банковско-финансовая академия Республики Узбекистан
PhD кафедры “Бухгалтерский учет и аудит”,

Аннотация. Ўзбекистон Республикасининг нефтни қайта ишлаш корхоналари ўз фаолияти давомида бир қанча муаммоларга дуч келмоқда, шу жумладан асосийси хом нефть таъминоти пасайиши, ишлатилаётган ускуналарнинг жисмоний ва маънавий эскириши, зарур ишлаб чиқариш қувватлари етишмаслиги, молиявий аҳволнинг беқарорлиги. Ушбу муаммоларнинг мумкин бўлган ечимларидан бири бу мижознинг хомашёсини давал шартномаси асосида қайта ишлаш бўйича хизматлар кўрсатиш амалиётини қўллашдир. Углеводород хомашёсини қайта ишлаш шартномаси асосида бошка корхоналарга хизматлар кўрсатиш қўшимча даромад ва корхона ассортиментидан фарқ қилувчи янги турдаги маҳсулотларни ишлаб чиқаришни ўз ичига олади. Мақолада Ўзбекистондаги нефтни қайта ишлаш корхоналарида бундай амалиётни қўллаш шартлари ва имкониятлари муҳокама қилинади ва хомашёни қайта ишлаш таннархининг мақбул нархини топиш бўйича ҳисоб-китоблар келтирилган.

Калит сўзлар. Давал асосида операциялар, нефтни қайта ишлаш саноати, ўзгарувчан харажатлар асосида нархлаш, ўзгарувчан ва доимий харажатлар, углеводород хом ашёсини қайта ишлаш бўйича хизматлар нархи, толлинг, ишлаб чиқариш маҳсулот қиймати, рентабеллик, ишлаб чиқарувчилар учун мақбул ечим.